

Editöre Mektup

John Murray Last (22.09.1926-11.09.2019)

Dilek Aslan^a, Çağatay Güler^b

^aProf.Dr. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak, Halk Sağlığı AD, Ankara, Türkiye

^bProf.Dr. Hacettepe Üniversitesi Tıp Fak, Halk Sağlığı AD, Emekli Öğretim Üyesi

Received: 03.03.2020, Accepted: 15.06.2020

Prof. John M. Last'a Şükranla... Saygıyla...

Prof John M. Last halk sağlığı bilimi ve öğretimine önemli katkılar yapmış bir bilim insanıdır. Halk sağlığı alanında çalışanlarda eleştirel düşünce biçiminin yerleşmesine çok büyük katkı sağlamıştır. Hazırladığı yazılı kaynaklar dünyanın birçok üniversitesinde ders kitabı ve temel başvuru kaynağı olarak kullanılmıştır. Zaman içinde halk sağlığı öğretmenliği niteliği aynı zamanda önemli bir halk sağlığı düşünürlüğüne evrimleşmiştir. ¹⁻⁷

Prof. Last, gerçek bir halk sağlığı eylemcisi ve kadın hakları savunucusuydu. Yıllar sonra şöyle diyecektir:⁸

"Ben erkeklerin ateşi kullanmayı ve demirden silahlar yapmayı keşfetmelerine karşın kadınların, hayvanların nasıl evcilleştirileceğini ve nasıl ekin yetiştirileceğini keşfettiklerini düşünmeyi seviyorum."

Prof. Last'ın halk sağlıkçılara; kadınların özsaygısını baskılayan kültürlerle ilgili olarak akılda tutulması gereken bir uyarısı da vardır:⁶

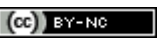
"Kadınların kendi özsaygı duyularındaki azalma, birçok kültürdeki aşağı ve boyun eğici durumlarının sonuçlarından biri olabileceğinden, beyin-vücut etkileşimi erkeklerinkinden çok kadınların sağlığının bozulmasına katkı yapıyor olabilir."

Halk sağlığı sorunlarını bütün çıplaklığı ve boyutlarıyla ortaya koyar ancak iyimserliğini hiç yitirmezdi. İyimserliği ve direnme gücünü yeni halk sağlığı kuşaklarına aşlamak için her çabayı gösterirdi. Şu sözler onundur:⁶

"Ben bir iyimserim. Gelecekte bilimsel gelişme temposunun sürdürüleceğine ve değerlerin küresel ekosistem sürdürülebilirliğini sağlayacak temel değişikliklerin lehine kaymaya devam edeceğine inanıyorum. Bizden sonra gelenlerin zirveye ya da Halfdan Mahler'in "herkes için sağlık" idealist bakış açısına ulaşip ulaşamayacaklarını bilmiyorum fakat ona doğru tırmanmaya devam edeceklerinden eminim."

Sorumlu yazar: Dilek Aslan, Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD, Sıhhiye, Ankara, E-posta: diaslan@hacettepe.edu.tr

Copyright holder Turkish Journal of Public Health

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. This is an open Access article which can be used if cited properly.

John M. Last, hekim olmaya 14 yaşında karar vermiştir. Londra'da 1951 yılında tütün kontrolünün duayeni Sir Richard Doll ile çalıştı. 1954 yılında Avusturalya'ya geri döndü. 1958 yılında Avian Influenza salgınından kişisel olarak da etkilendi ve ağır bir pnömoni geçirdi. Bu deneyimi Dr. Last'a insanlar hasta olmalarını beklemek yerine hasta olmalarını önlemek gerektiğini öğretti. Bu amaca yönelik eğitim yaşamı için Londra'ya yeniden gitti. Jerry Morris ile çalıştı. Bu dönemi Prof. Last kariyerinde en etkilendiği dönem olarak tanımlamaktadır.¹⁻⁵

Prof. Last, 1926 yılında doğduğu Avusturalya'da 1949 yılında tıp fakültesi eğitimini tamamladı. MB BS derecesini 1949 yılında Adelaide Üniversitesinde, DPH derecesini Sydney Üniversitesinde 1960 yılında, tezli doktora derecesini yine Adelaide Üniversitesinden 1968 yılında aldı. Bu karışık eğitim sürecini yeni tıp fakültesi mezunlarına şöyle açıklıyordu:⁶

"Merakınızı gidermek için söylüyorum, benim renkli cübbem kendi tıp fakültemin, Avustralya'nın Adelaide Üniversitesi'nin doktora giysisi. Benim tıp doktorluğu derecem daha bir üst derece, sizin tıp doktorluğu derecenizden daha çok "doktora" derecesine yakındır (benim fakülte mezuniyet derecem sizin tıp fakültesi mezuniyetinize karşılık gelir)."

Bu arada beş yıl hastane esaslı eğitimi almış ve 5 yıl gemi doktoru olarak çalışmıştır. İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada gibi birçok ülkede konuk öğretim üyesi olarak çalışmış, aldığı akademik dereceleri o ülkelerce de onanmıştır.⁵

Prof. Last'ın geçirdiği öğrenim süreci, değişik üniversitelerdeki deneyimleri ve gözlemlerinin ışığında tıpta uzmanlaşma süreciyle ilgili önerileri önemlidir. 1998 yılında üniversitesinden mezun olan hekimlere şöyle hitap eder:⁶

"Meslek yeminini etmek üzere olan sizlere ne söylemeliyim? Sizlere "öğrenci arkadaşlarım*" diye hitap etmek istiyorum, bu hitap doğrudur çünkü, ben halâ öğrenciyim, yaşamının her gününde yeni bir şey öğreniyorum- ya da isterseniz, sizlere

"benim yeni meslektaşlarım" diyebilirim. Sizler yaşamı da öğrenecek öğrencilersiniz, umarım, aynı zamanda benim yeni meslektaşlarımsınız." (*Last, "öğrenci arkadaşlarım" diye hitap ederken karşısındakilerin "öğrenci" olduğundan değil, "kendisi gibi yaşam boyu öğrenciliği seçmiş öğrencilik mesleği üyeleri" olduğunu vurgulamak istiyor).

Kadınların ilk kez tıp fakültelerine alınmaya başladığı kuşaktır. Bu süreç ve kadın hekimlerle ilgili olarak şu açıklamaları yapar:⁶

"Bizim mezuniyet sınıfımız alışılmış dışıydı. Sınıfımızda alışılmış dışında kadın (biz onlara "kızlar" derdik) vardı:60 kişilik sınıfımızda 15 ya da %25. Daha önceleri senede bir ya da iki kadından fazlası olmamıştı. Sınıf olarak, okuldan ayrılan herkesin doğruca üniforma altına girdiği, savaşın o karanlık yıllarında, 1944 yılında başladığımız için farklıydı.

Biz "herif"lerin hepsi bağnaz erkek şovenistiydik. Biz çevremizdeki kızlara acı bir biçimde içerliyorduk. Kadın bir doktorun yararı ne olabilirdi ki? Bir kadının doktor olması, doğaya karşıydı, ancak gerçekten garip bir kadın hekimliğe girebilirdi. Bizim kadınlarımız ilginç bir biçimde garipti: ödül ve nişanların çoğunu aldılar ki bu bizim onlardan nefret etmemiz için bir başka nedendi.

On beş yıl sonra, İngiltere'de Kraliyet Tıp Eğitimi Komisyonu için bir araştırma yaptığım sırada, Şam yolundaki Paul gibi inancımından döndüm. Tıp öğrencilerinin alınması ve seçimi ile ilgili gerçekleri ve akademik performansla daha sonraki meslek hayatı arasındaki ilişkiyi analiz ettim. Bulduğum sonuçlarla yaşamda adalet ve doğruluk duygum öylesine incindi ki kendimi pankart taşıyan bir feminist ve reform eylemcisi olarak buldum. Sizlere anlatmaya bir türlü zaman bulamadığım hikaye budur. Bu nedenle, yaşam ve tıp konularında sahip olduğum değerleri erkek meslektaşlarımdan daha çok ve sık paylaşan kadın doktorlarla çalışmaktan çok büyük haz aldığımı söylemeliyim."

Aynı konuşmada tıp fakültesi mezunlarına uzmanlaşma konusunda şunları söyler:⁶

“Otuz yıl önce Ottawa Üniversitesi’nde öğrenci danışmanı olarak, öğrencilere ve genç doktorlara mezun olduktan sonra seçimlerini yapabildikleri kadar (mantıklı bir biçimde) geç yapmalarını tavsiye ederdim. Uzmanlık seçimlerinizi erken yapmayın. Şimdi bazılarınız yapmalısınız. Sağlık planlarının belalı son yanlışı sizleri daha mezun olmadan bile seçim yapmaya zorlamış bulunmaktadır. Ben, başarısızlığa mahkum olan ve değişmesi gereken bu yanlış yönelimli politikaya karşıyım-fakat ne yazık ki, bu büyük bir olasılıkla bir kaç genç adamı tıp yaşamını mahvetmeden mümkün olmayacak.”

Halk sağlığı ve İnsan Ekolojisi kitabında ise konuya şöyle devam eder:⁷

“Otuz yıldır, genç meslektaşlarım yaşamlarıyla ilgili olarak yapacakları konusunda tavsiyemi sorduklarında, onları seçimlerini yapabildikleri uzun süre açık tutmaları konusunda zorladım. Aceleci, erken ya da zorlama ile uzmanlık alanıyada çalışma yeri seçmeyin. Bu iki son kararla ilgili en son seçim, her zaman önerdiğim gibi, mezuniyete kadar, hatta mezuniyet sonrasında, 10 yıl ya da daha uzun süre sonra bile verilebilir. Ne yazık ki birçok yeni tıp mezunu ya da diğer sağlık meslek eğitimi mezunlarının çoğu için uygun görülmecektir. Dışsal değerler ve politikalar, amansız ve sıklıkla karşı konulamaz biçimde uzmanlığı tıp fakültesinin yarısında hatta daha erken seçmeye zorlayacaktır. Sonuç uzmanlaşmanın giderek artmasına- sağlık mesleklerinin parçalanmasına, hasımlaşmasına neden olacaktır. Bu çoğalan ve birbirinden uzaklaşan uzmanlıkların üyeleri için diğer alanlardaki meslektaşlarıyla iletişim giderek güçleşmektedir; hastalarından söz etmeye gerek yok, hastalara düşen her birinin etrafa dağılmış eşsiz ve göz kamaştırıcı yüksek teknoloji araçları olan bu özelleşmiş tıp uygulamalarının sersemletici sıraları arasında güvenli bir yol için gidip gelmek düşer. Bir tıp mezunu için, bir kez özel bir uzmanlık rotasına girdikten sonra geriye

dönüp, benim ve çağdaşlarımın çoğunun yaptığı gibi, bir başka uzmanlıkta yeni bir mesleğe başlaması çok güçtür. Burada evrimden alınacak bir ders vardır: Bir tür özel bir çevreyle uyum sağlamak üzere uzmanlaşacak olursa, bu çevre değiştiğinde tehlikeye düşer. Amerika Birleşik Devletleri’nde ve benzeri uluslarda hekimlik yapmanın mali ve idari çevre hızla ve radikal olarak değişiyor. Uzmanlar ihtiyatlı olmalı, süper ihtisashılar süper ihtiyatlı olmalı.”

Daha sonraki yıllarda özellikle halk sağlığı araştırmalarına yönelik yöntemlerin yaygınlaştırılması ve halk sağlığı araştırmalarıyla ilgili etik konuların açıklığa kavuşturulması konusunda önemli katkılar yapmıştır. Halk sağlığı başvuru alanına kattığı eserler gelecek kuşaklar içinde yol gösterici ve yeni bakış açılarının kaynağı olacaktır.⁸

Bir “halk sağlığı gönüllü elçisi” olarak da tanımlanabilecek Dr. Last’ın Türkiye’de bulunan halk sağlıkçılar için de önemi büyüktür. Prof. Last, 2004 yılında Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı tarafından düzenlenen Ulusal Halk Sağlığı Kongresi’nin onur konuğu oldu.⁸ Bu süreçte özellikle mesleki ve etik değerlerin halk sağlığında nasıl var olması gerektiğine dair deneyimlerini paylaştı. Bu süreçten sonra da ülkemiz ile iletişimini koparmadı, katkı sunmaya devam etti. Mütevazı kimliği bilge kişiliğinin herkes tarafından tanınmasında önemli oldu. Dr. Last, kendisi ile yapılan mülakatlarda “yaşamını ve işini çok sevdiğini, uzunca sayılacak bir süre klinik hekimlik deneyimi sonrasında halk sağlığına yöneldiğini ifade etmektedir. Yaşamındaki bütün deneyimlerin halk sağlığının evrensel boyutunun gelişmesine katkı sağladığı çok açık anlaşılmaktadır.¹

Etik açıdan “ihtiyatlılık ilkesini” de değerlendirir:⁶

“Endüstriyel ya da ticari gelişme, bir nükleer santral, bir petrol rafinerisi, açık kömür madeni veya diğer çevreye zarar veren etkinliklerin olası çevresel zararı ile ilgili kuşku bulunduğu, bu kuşkuya bağlı olarak, ihtiyatlılık ilkesi gereği, giderek artan oranda, en çok etkilenecek kişi ve toplumların

lehine davranılmaktadır. Bu, kuşkusuz zarar vermeme etik ilkesine çok benzemektedir.”

Prof. Last, epidemiyoloji, halk sağlığı etiği gibi halk sağlığının pozitif bilim ve felsefe perspektiflerini sentezleme yeteneğini büyük bir ustalıkla gerçekleştirmiş ve ardında bıraktığı eserlerinin kendinden sonraki kuşaklara yine ustalıkla bırakmıştır. Çok sayıda üretmiş olduğu makale, görüş, kitap, sözlük, vb. eserlerinde bu geniş perspektifi kolaylıkla algılamak mümkündür. Yaşamında ürettikleri kendisinin çok sayıda ödül almasına neden oldu.

Boşluk fazla mı?

Prof. Last, epidemiyoloji biliminin yıllar içinde gelişimine tanık oldu. Bu bilimin 1950’li yıllarda bir tıp disiplini olduğuna dair görüşü vardı. Bu konuda şunları vurgulamıştır:⁶

“Bütün hekimler için ortak olan temel ve klinik bilgi ve becerilere ek olarak; koruyucu ya da toplum hekimliğinin ayırt edici yönleri epidemiyoloji, biyoistatistik; planlama, örgütleme, yönetim, finans ve halk sağlığı programlarını da kapsamak üzere yönetim, çevre sağlığı, sağlık ve hastalıkta sosyal ve davranışsal etmenlerin uygulanması ve klinik hekimlikte birincil, ikincil ve üçüncül koruyucu önlemlerin uygulanmasıyla ilgili bilgi ve yeterliliği de kapsar.”

Ancak iki önemli uyarısı vardır:⁶

“Bilgisayarla veri işleme ve analizinin epidemiyolojik çalışmanın verimini artırmasına rağmen, istatistiksel saptırılmalar nedeniyle yanıltılmış olma ve klinik sağduyuyu unutma riskine dikkatinizi çekecek bir ihtiyat notu eklemek zorundayım”

“Epidemiyolojik araştırma sağlık ve hastalığın belirleyicileriyle ilgili anlayışımızı genişletmemizi; riskleri tanımlamayı ve ölçmeyi amaçlar. Az sayıdaki epidemiyolojik araştırmacı amaçlarından öylesine uzaklaşmışlardır ki, epidemiyolojik yöntemlerin insan koşullarını iyileştirmek için uygulanması yerine, sadece onların daha hassaslaştırılması üzerine odaklanmaktadır.”

Sözlerini “Ben epidemiyolojinin “değerden arınmış” bir bilim olduğuna inanmıyorum” diyerek bağlar:⁶

Halk sağlığı kavramları ile ilgili katkıları özellikle önemlidir. Halk Sağlığı Sözlüğü onun büyük çabası ile ikinci baskısını yapmıştır. Yazışarak katkıda bulunanlar arasında bölümümüzden bir öğretim üyesi de vardır:⁹

Prof. Last’ın Epidemiyoloji Sözlüğü, birçok kavramın tam ve doğru tanımlarıyla önemli bir başvuru kaynağıdır:¹⁰

60’lı yıllarda vurguladığı hastalıklarla ilgili “buzdağı” yaklaşımı onun en önemli katkılarından biri olarak kabul edilir. Bu yaklaşıma göre sağlık sistemleri doğal süreçleri bir buzdağı olgusuna benzeyen hastalıkların ya da sağlık sorunlarının sadece görünen uç kısmının farkına varırlar. Kaçırılmış, atlanmış ya da farkına varılamayan bölümün boyutu hastalığın niteliğine göre değişir. Günümüzde hala geçerliliğini sürdüren buzdağı kavramı halk sağlığı değerlendirmelerinde en çok değinilen konulardan biridir.²⁻¹¹

Halk sağlığı ve İnsan Ekolojisi eseri Halk Sağlığı açısından insan ekolojisini işleten tek kaynaktır. Sağlığı davranışsal ve çevresel nedenlerini çok iyi tartışan bir kaynaktır. Önsözünde şunları söyler:⁷

“Neden “insan ekolojisi”? Ekoloji canlıların kapalı bir sistemde etkileşimiyle ilgilidir. İnsan ekolojisi bu sistemdeki insanı kapsar. İnsanlar diğer canlılar kadar birbirleriyle de etkileşir ve bu etkileşimler gezegenimizin karmaşık kapalı ekosistemindeki bütün tarafların sağlıkları üzerinde önemli etkiler yapabilir. Biz kendimizi zararımıza bu gerçeği yok sayarız.”

Rosenau’nun Halk Sağlığı temel kitabını uluslararası bir ders kitabı olarak günümüze kadar geliştirerek yaşatmıştır. Gerek bu temel kitapta ve gerekse İnsan Ekolojisi kitabında “Değişen Dünya ve Sağlık” konusunu bütün boyutları ile işlemiş, iklim değişikliğini halk sağlığı sonuçlarıyla gündeme taşımıştır.¹²

Uluslararası şirketlerle ilgili olarak şunları söyler:⁶

"Sermaye ve iş gücünü en ucuz ve çevre yasalarının en zayıf olduğu bölgelere kaydıran çokuluslu endüstriyel ve ticari girişimlerin artmasıyla, tutumları tek sözcükle, bazen pervasızlık derecesinde, sorumsuzluktur, hatta bu tip tutumları cezalandıracak geçerli uluslararası yasalar bulunsaydı, cinaidir."

Boşluk fazla mı?

Uluslararası alanda halk sağlıkçıların görevleri arasında şunları da sayar:⁶

"Uluslararası sağlık çalışanları, endüstriyel ülkelere gelişmekte olan ülkelere sağlığa zararlı uygulamaların ihracına; bebek mamalarının sterilizasyonu ile ilgili olanakları olmayan ülkelere bebek mamalarının yaygınlaştırılması, endüstriyel ülkelerde kullanımı kabul edilmeyen ilaçların oralara atılması, tütün reklamları gibi uygulamalara daha güçlü bir biçimde karşı çıkabilmelidir."

Halk sağlığı sorunlarının çözümü ile ilgili olarak şunları vurgular:⁶

"Ömrüm boyunca, değişen değer ve davranışların yansımaları, benim herhangi bir halk sağlığı sorununun kontrolüyle ilgili olarak aşağıdaki sıralamayı önermeye yol açmıştır:

-Var olan sorunun farkındalığı

-Soruna neyin neden olduğunun anlaşılması

-Sorunla başa çıkabilme yeteneği ve olanağının olması

-Problemin önemini algılatan değerler duygusu

-Problemi kontrol edecek politik irade"

Halk sağlıkçıların yapması gerekenler konusundaki görüşleriyle bitirelim:⁶

"Politik liderler büyük oranda küresel değişikliklere yol açan ve birlikte olan karmaşık sorunlar kümesini görmezden gelmekte ve tartışmaktan kaçınmaktadır. Halk sağlığı meslek mensupları savunmak ve politik liderleri sağlık sorunları konusunda dünyada olup bitenlerle birlikte her koşul ve çevrede sağlık sorunlarının göz önüne alınması gerektiği konusunda uyarmalıdır.

Toplumda seçkin bir yeri olan halk sağlığı meslek mensupları fırsat çıktığında diğer forumlarda da savunuculuğu yüklenirler. Bu savunma sırasında silahlı çatışmalar ve iklim değişikliği ile ilişkili olanlar da dahil olmak üzere politik, sosyal ve kültürel sağlık belirleyicilerinin karmaşıklığı ve birbiriyle bağlantılı oluşu da hatırlatmalıdır."

Bir de öğüdü vardır halk sağlıkçıların dayanışması ile ilgili olarak:⁶

"Bazen politik becerileri az olan deneyimsiz hekim ve diğer halk sağlığı çalışanları, doğruları uygulatma ve sorunları tartışma yeteneklerinin şiddetle test edileceği durumlara itilebilir. Bu gibi konularda tartışmaya girmeden önce dikkatli bir değerlendirme yapılmasının akıllıca olacağı açıktır... Eğer hekimler veya sağlık bakım çalışanları kendilerini politik güçlerin böyle dağıldığı bir durumda bulurlarsa, savunma deneyimi olan örgüt ve kişilerin desteğini aramaları akıllı olur."

Kaynaklar

1.Last J. Conversation with John Last. Interview by Julian Little. Epidemiology 2010 Sep;21(5):748-52.

2.Last JM. Commentary: the iceberg revisited. Int J Epidemiol 2013 Dec;42(6):1613-5.

3.Last R. John M Last. BMJ 2019;367:15867.

4. Remembering John Last: Epidemiologist, public health advocate, book collector, writer

[online]. Available at: <https://newsroom.royalcollege.ca/remembering-john-last-epidemiologist-public-health-advocate-book-collector-writer/>. Accessed 26.2.2020.

5. Last JM, https://en.wikipedia.org/wiki/John_M._Last, Erişim 20.2.2019.

6.Last John M. Quotations from John M. Last, (John M. Last'tan Sözcükler), Yazıt Yayıncılık, Ankara, 2007.

7.Last John M. Public Health and Human Ecology, II. Ed. Prentice Hall International, Inc. , New Jersey, 1996. pp 427-432.

8 Last JM. Public Health Ethics. (Güler Ç, Aslan D, Çeviri) IX. Halk Sağlığı Kongresi çeviri kitapçığı Hacettepe Üniversitesi, 2004.

9.Last JM. A Dictionary of Public Health, Oxford University Press, Oxford, 2007.

10.Last JM. A Dictionary of Epidemiology, Fourth Edition, Oxford University Press, Oxford,2007.

11.Last JM, Adelaide DP. The iceberg: 'completing the clinical picture' in general practice. 1963. Int J Epidemiol 2013 Dec;42(6):1608-13.

12. Robert B, Wallace, Wallace/ Maxcy-Rosenau-Last, Public Health and Preventive Medicine, McGraw Hill Medical, 15. Ed., 925-957. New York, 2008.